

POMOGÁTS BÉLA

1956 AZ IRODALOM EMLÉKEZETÉBEN

KÉT NÉZŐPONT

A nagy történelmi sorsfordulókkal szinte egyidejűleg – vagy röviddel ezek után – megszületnek a közvetlen, személyes mozzanatokot tartalmazó, történelmi távlatot azonban természetesen még nem adó beszámolók, majd eltelik néhány esztendő, esetleg néhány évtized, közben megteremtődnek a kellő történelmi (és politikai) távlatok, átalakul az írói szemlélet, tanulságok fogalmazódnak meg, és ezeknek a birtokában már egy nem annyira ábrázoló, leíró, inkább értelmező – és bizonyos esetekben talán mitizáló szándékú – irodalom mutatja be az eseményeket.

Így történt ez mind az első, mind a második világháborús magyar regényirodalomban is. Az elbeszélő irodalom bizonyos ritmuseltolódással követte a történelmi eseményeket, és két alkalommal adott képet róluk, két periódusban, és e kettő között szinte egy teljes évtized telt el.

Az első periódus a történelmi eseményekkel szinte egyidejű, ekkor a közvetlen tapasztalatok, mondhatnám, élményszerű összefoglalása történt meg: az első világháborúról például Tabéry Géza *Át a Golgotán* című frontregényében vagy Kaffka Margit *Két nyár* című, a háborútól szenvedő hátország életét és keserveit megvilágító társadalmi rajzában, vagy éppen Tersánszky *Viszontlátásra, drága* című regényében, amely a hadi események lelki és erkölcsi következményeit örököltette meg.

A második alkalommal már magasabb nézőpontból, bizonyos tapasztalatok és tanulságok birtokában foglalta össze a regényirodalom az események történetét. Pontosabban: értelmezni és magyarázni kívánta az eseményeket. Ilyenek voltak Zilahy Lajos első világháborús regényei: a *Két fogoly* és a *Szőkevény*, vagy azok a könyvek, amelyek Zilahy regényeihez hasonlóan az első világháborús hadifogságot szélesebb perspektívából ábrázolták. Így Kuncz Aladár *Fekete kolostora*, amely már túl kívánt lépni a közvetlen megfigyelés, ábrázolás és élménybeszámoló körén. Ezt nagyon pontosan vette észre a harmincas évek vége felé a párizsi kiadás alkalmából a kiváló francia filozófus és kritikus, Denis de Rougemont, aki Kuncz könyvét a „bebörtönzési mítosz” remek példajaként mutatta be. Nyilvánvaló, hogy egy könyv, amelynek az értelmezése során a mítosz fogalma egyáltalán szóba kerülhet, másként mutatja be és magyarázza a történelmi eseményeket, mint a közvetlen tapasztalat alapján született regényírói alkotás.

Ugyanezt a kettősséget mutatja az irodalom a második világháború után. Az eseményekkel szinte egyidejűleg olyan közvetlen és személyes beszámolók születtek, mint Nagy Lajos *Pincenaplója*, Szép Ernő *Emberszag* és Kassák Lajos *Kis könyv haldoklásunk emlékére* című személyes jellegű műve, továbbá Darvas József *Város az ingoványon* vagy az erdélyi Aszta-

los István *Író a hadak útján* című írói krónikája. Évek, sőt évtizedek teltek el, amíg egyáltalán sor kerülhetett a második világháború már bizonyos távlatból történő megítélésére. Először talán Szabó Pál *Az Isten malmai* és Karinthy Ferenc *Budapesti tavasz* című regényében, később pedig Bóka László *Alázatosan jelentem*, Sánta Ferenc *Ötödik pecsét*, Thurzó Gábor *A szent*, és leginkább Cseres Tibor *Parázna szobrok* című művében. Ez utóbbi, a legkésőbb született mutatta be leghitelesebben és legárnyaltabban a második világháborús magyar részvétel eseményeit, indítékait és következményeit. A regényirodalomnak ugyanis meg kellett küzdenie a világháborús tapasztalatok értelmezésével, és ez a folyamat nyilvánvalóan ki volt szolgáltatva a politikai viszonyoknak, amelyek igen hosszú időn keresztül megakadályozták, hogy az irodalom valóságos történelmi távlatot tudjon teremteni, és hiteles számvetést tudjon végezni.

Az 1956-os forradalom ábrázolását tekintve ez a fajta kettősség nem tapasztalható. Arra ugyanis nem volt mód, hogy az élmény és a valóság közelében az eseményekről először közvetlenül beszámoló irodalom jöjjön létre, majd néhány esztendő múltán kialakuljon a történelmi események hiteles értelmezésének lehetősége, és ennek következtében egy távlatosabb szemléletet kifejező elbeszélő irodalom váltsa fel a korábbi, a valósághoz tapadó leírásokat. Erre, minthogy a forradalmi események értelmezése teljes mértékben alá volt rendelve a kommunista diktátúra erőszakosan érvényesített ideológiai és politikai érdekeinek, egyszerűen nem volt lehetőség. Az ábrázolásnak az a ritmusa, a művek megszületésének az a természetes rendje, amely a nagy történelmi események megörökítését követően általában kialakult, az 1956-os forradalom szépirodalmi ábrázolásának esetében felbomlott.

AZ ESEMÉNYEK KÖZELÉBEN

Hogyan lehet mégis rendezni azt a mennyiségi tekintetben kétségtelenül jelentékeny szépirodalmi anyagot, amely 1956-tal foglalkozik?

Már a forradalmi napokban megkezdődött az események közvetlen ábrázolása, mindenkélett a költészet nyelvén, azokban a versekben, amelyeket Tamási Lajostól, Benjámin Lászlótól, Sinka Istvántól, Kassák Lajostól, Lakatos Istvántól és másoktól lehetett olvasni a forradalmi sajtóban, elsősorban az *Irodalmi Újság* híres november 2-i „forradalmi számában”. Ezek a versek a közvetlen élmény birtokában, a személyes beszámoló rapszodikus nyelvén adtak számot az ÁVH-s karhatalom gyilkos sortűzeiről és az ifjú felkelők önfeláldozó harcairól. A november 4-i kádárista ellenforradalom után is számos költemény született, azonban csak egy részük láthatott napvilágot.

Voltaképpen Vas István két versével lehetne példázni az 1956-tal foglalkozó költészet lehetőségeit. Az egyik *Az új Tamás* című, amely nagyon hosszú ideig nem került a nyilvánosság elé, kötetben először az 1990-ben megjelent *Válogatott versekben* volt olvasható. Ez a költemény a közvetlen vallomás hangján beszél arról a személyes katarziszról, amelyet a magyar forradalom adott: *Halottak napja. A határon át / Özönlének idegen katonák. / Jönnek a hódítók s a gyilkosok – Magyar vagyok. / És nem vagyok többé Kettős, csak egy, / Bizonyosság dobantja szívemet, / S értelme lett a nemértett igéknek: / Te vagy az út, az igazság, az élet. A másik, a Mikor a rózsák nyíltni kezdtek című költemény nem közvetlenül foglalkozik a forradalommal, azonban éppen a forradalom hősi halottainak a városban elszórt sírjaira utalva idézi fel a forradalmat magát: *Emlékszel? amikor a rózsák nyíltni kezdtek, / Már nem voltunk fiatalok – / Házunk körül virágzó sírkeresztek, / Szívünkben sok friss halott. Ez a vers a költő korabeli köteteiben is megjelent, és elképzelhető, hogy a hatalom felismerte a vers valódi utalá-**

sait. Mindenesetre hozzátartozott a korszak természetéhez, hogy ha valaki nem nevezte meg közvetlenül magát a forradalmat, akkor vele szemben bizonyos türelmet tanúsított az irodalompolitika. Ilyen módon szötte át az 1956 utáni magyar költészetet a forradalom élménye és emléke.

Ugyanezek az élmények és emlékek nyíltan jelentek meg az emigráció irodalmában. Természetes dolognak tetszik, hogy az emigrációs irodalom egyik legfontosabb feladatának tartotta a magyar forradalom emlékének, örökségének fenntartását, egyszersmind a magyarországi könyvekben tapasztalt ferdtételek és hazugságok folyamatos cáfolatát. Ennek következtében figyelemre méltó személyes tanúvallomások készültek. Néhány valóban emlékezetes költői műre, a többi között Márai Sándor *Mennyből az angyal* című nagy költeményére, továbbá Faludy György, Kibédi Varga Áron, András Sándor, Makkai Ádám, Gömöri György, Horváth Elemér, Kemenes Géfin László és mások verseire vagy néhány kitűnő könyvre gondolok, olyanokra, mint Kabdebó Tamás *Minden idők*, Domahidy András *Tizenhat zár* vagy Dénes Tibor *Budapest nincs többé Budapesten* című beszámolóira, valamint Aczél Tamás *Illuminációk* című regényére, amely egy emberi sors személyes és mitikus értelmű ábrázolása során felidézi a forradalom eseményeit is. Az emigrációban igen sok regény jelent meg a forradalom eseményeiről, az igazán nagy összefoglalás, a forradalom és nemzeti szabadságharc igazi „eposza” azonban ott sem tudott megszületni.

Idehaza, Magyarországon viszont a jól ismert módon (erőszakos vagy manipulatív eszközökkel) súlyos tilalom alá került a forradalom emléke. A költészet metaforikus nyelvén személyes vonatkozásokban, a líra utalásos módján sokszor megjelent 1956, az elbeszélő irodalom azonban aligha vállalkozhatott arra, hogy hiteles képet adjon róla. Közvetlenül a forradalom leverése után számtalan regény foglalkozott az ötvenhatos eseményekkel, ezek azonban az akkori propagandagépezet érdekeit és előírásait fejezték ki. Berkesi András *Októberi vihar*, Dobozy Imre *Tegnap és ma*, Erdős László *Levelek Bécsbe* vagy Mesterházi Lajos *Pokoljárás* című akkori könyvei kifejezetten a hivatalos propaganda szolgálatában álltak, és természetesen „ellenforradalomként” ábrázolták az 1956-os eseményeket. Ezeket a könyveket már akkor sem fogadta rokonszenvvel a magyar olvasó, elutasította őket az értelmiségi közvélemény. Ez az elutasítás még azokban a fanyalgó kritikákban is megjelent, amelyek – noha természetesen hivatalosan méltatták e regények politikai mondanivalóját – mindig megkeresték esztétikai gyengéiket, és végső soron elutasították őket mint irodalmi műveket. Nyilvánvaló, hogy itt egyszerűen a forradalmat leverő hatalom agitációs és propagandaérdekeinek az érvényesüléséről volt szó. Ezeket a könyveket ezért a legkevésbé sem tekinthetjük 1956 irodalmi ábrázolásainak, ellenkezőleg, úgy kell tudomásul vennünk őket, mint az irodalompolitika következményeit és a politikai élet szomorú epizódjait.

A SZÁMVETÉS IGÉNYE SZERINT

Már az ötvenes évek vége felé is kialakult ugyanakkor egy olyan írásmód, amely megpróbálta elhatárolni magát ezektől a megnyilvánulásoktól, és valamilyen szenvedélytelen, közömbös ábrázolás által próbált szólni a forradalom eseményeiről. Tehát az elfogulatlanság, a semlegesség pozíciójának kinyilvánításával próbálta megkülönböztetni magát a propagandakiadványoktól. Olyan művekre gondolok, mint Kamondy László *Fegyencek szabadságon* című elbeszélése. Ez az akkor induló *Kortárs* egyik első számában látott napvilágot, és annak idején bizonyos vitát is kiváltott, a hivatalos irodalomkritika ugyanis elutasította az elbeszélés szándékos szenvedélytelenségét, semleges pozícióját. De említhetnék olyan regényt is, mint

Moldova György *Sötét angyal* című műve, amely egy fiatalember 1956-os kalandjairól szól romantikus tálalásban, ugyanakkor élesen megkülönböztette magát a különböző propaganda-iratok kincstári szemléletétől. Ez volt az első regény – legalábbis tudtommal –, amely ezt a szót: „ellenforradalom”, nem is írta le. Hozzá kell tennünk, hogy Moldova később sajnós megváltoztatta a forradalommal kapcsolatos álláspontját. Tanulságos tény, hogy *Malom a pokolban* című ötvenhatos regénye 1958-as vagy 1959-es első változatában még igent mondott a forradalomra, aztán tíz év múltán, amikor a regény megjelent, már „ellenforradalmi” felkelésként mutatta be az eseményeket. Ebben az átalakulásban állítólag Kardos Györgynek, a Magvető Kiadó igazgatójának volt szerepe. Az imént említett személytelenebb, szenvedélytelenebb irodalmiságnak volt talán az utolsó példája Galgóczi Erzsébet *Közös bűn* című regénye 1976-ban, amely részben ugyancsak az 1956-os eseményeket ábrázolta, ugyanakkor talán megnyitott egy új korszakot is.

A közvetlenül a forradalom után születő irodalomban egészen különös helyet foglalnak el Déry Tibor akkori művei. Közismert, hogy Dérynek milyen kimagasló szerepe volt a magyar irodalom szabadságharcában 1953–1956 között, nevezetesen milyen szerepe volt a forradalom szellemi előkészítésében, a Petőfi Körben és az Írószövetségben, milyen szerepet töltött be a forradalom napjaiban és az Írószövetség nevezetes utolsó közgyűlésén, midőn bátran kiállt az események „forradalomként” történő minősítése mellett. Mint a hírneves szovjet író, Solohov egy rágalmlára válaszolva mondta: „Az igazságra való törekvés, az igazság fáradhatatlan kutatása az író legnehezebb hagyománya. Kérdem Solohovtól, vajon nem gondolt-e arra, hogy más oka is lehet annak, ha a magyar írók bátorsága nem vonult hadba az ellenforradalom ellen? Talán egyszerűen az, hogy nem volt ellenforradalom. Ellenforradalom abban az értelemben, ahogy a hivatalos politika megfogalmazta és átminősítte az október 23-án kezdődött népi forradalom jellegét. Senki nem vitatja ebben az országban, hogy volt, aki kihasználta, volt, aki visszaélt a forradalommal, s hogy külföldön is, belföldön is akadtak, akik a maguk üzleteit kötögették a népfelkelés cégére alatt. De az árnak irányát vajon a szenny szabja-e meg, amelyet magával sodor?”

Köztudomású az is, hogy Déryt az elsők között hurcolta el a karhatalom, majd kilencévi börtönre ítélték, amit – hála istennek – nem kellett letöltenie, minthogy a nyugati értelmiség, ezen belül a baloldali értelmiség követelésére 1960. április 4-én amnesztiával szabadult.

Természetes dolog, hogy a börtönben és a börtönből szabadulva megpróbált számot vetni a saját forradalmi szerepével és a forradalom emlékeivel. Van egy elbeszélése, amely mintegy a visszatérés feltételeként látott napvilágot: a *Számadásra* gondolok. Ennek a hőse, egy idős tudós önvádat érez amiatt, hogy a tanítványait beavatta az igazságba, és ezzel fegyvert adott a kezükbe, majd később éppen ezekkel a fegyverekkel küldte őket a pusztulásba. Az önvád szorításában szánja el magát a menekülés öngyilkos kalandjára, tudatosan osztolni akar azoknak a fiataloknak a sorsában, akiket a történelmi vihar elsodort. „Felelős vagyok [...] – vallja –, s mindenki ebben az országban azért, ami történt, s azért is, ami azelőtt történt, és ezután fog történni. [...] A felelősséget pedig vállalni kell”. A felelősségtudat Déry felfogása szerint a személyiség integráns része, az értelmiségi ember morális igényességéből következik.

Ebben az elbeszélésben semmi sincs, ami miatt Déryt utólag megróhatnánk. Az azonban kétségtelen, hogy bizonyos önkritikai szellem megnyilvánul benne, annak az értelmiségnek az önkritikája, amely úgy érezte, hogy felelős a forradalom áldozataiért. Mindezt a hatalom oldaláról úgy is lehetett olvasni, mint annak az értelmiségnek az önkritikáját, amely segítette ki-robantani a fegyveres felkelést. A hatalom mindenesetre ezt a számára kedvezőbb olvasatot választotta. Így kaphatott ez a novella nyilvánosságot, és megnyithatta az utat Déry többi műve előtt.

Ezek az elbeszélések – például a *Philemon és Baucis* – ugyanakkor semmi nyomát sem mutatják annak, hogy Déry egyezkedni próbált volna a hatalommal, és akár apró mozzanatokban is elfogadta volna azokat az értelmezéseket és magyarázatokat, amelyeket a hatalom képviselt és megkövetelt. Ez az elbeszélés is a felkavart szenvedélyekről beszélt, utcai harcokról, sebesültekről adott képet, s egy öregasszony haláláról, akit akkor ér a gyilkos golyó, midőn orvoshoz siet, hogy beteg férjének hozzon gyógyulást. A halál értelmetlen és véletlenszerű, a történelmi összecsapás egy ártatlan család idilli békéjét zúzza szét, a létezés örök rotációja mindazonáltal folytatódik: és ebben már a történelem véres kegyetlenségével szembeszegülő emberi remény mozzanata van jelen.

Déry e története a korábbi *Niki* című kisregény mondanivalójára felel. Ott egy ártatlan kutya halála példázta a zsarnokság kegyetlenségét. A *Philemon és Baucis* ugyancsak példázatos története éppen annak ellenképére épül: az öregasszony meghal, az öregek kutyája viszont világra hozza kölykeit. Ez a felelet persze kétellyel és tragikus érzéssel terhes: a *Niki*-ben a humánus értékek fennmaradásába vetett hit, itt csupán a biológiai megújulás reménye korrigálja a szenvedést és a pusztulást. Déry válasza mégis reménykedő: az élet, ha a biológiai létezés szintjén is, erősebbnek bizonyult a halálnál, és mindig megújulásra hivatott.

E novellák mellett Déry Tibor egy másik utat is választott, mégpedig 1964-ben megjelent *G. A. úr X-ben* című regényében, amelyet akkor óriási viták fogadtak. A regény értelmezése körül egészen elképesztő elméletek kaptak lábra, még az is megfogalmazódott – erre utalt az az írói bevezető is, amelyet a könyv megjelenésének érdeke indokolt –, hogy Déry a polgári társadalmak várható következményeiről beszél. Valójában mégsem volt félreérthető, hogy a regényben a szovjet típusú társadalom kap megsemmisítő bírálatot. Ennek a regénynek is voltak olyan félre nem érthető mozzanatai, amelyek 1956-ra utaltak, egy „kafkai abszurd” eszközeivel adva képet a forradalom eseményeiről. Éppen ez a „kafkai abszurd” volt az az eszköz, amelynek révén a forradalom mint történelmi élmény és tapasztalat egyáltalán szóba kerülhetett.

A regény Franz Kafka mitológiáját idézi, illetve értelmezi át. Az emberiség jelenének és további sorsának, lehetőségeinek filozófiai kérdéseivel viaskodik, egyszersmind az író személyes közérzetéről tesz vallomást. Az epikai koncepció mindkét motívuma mögött a kommunista diktatúra és a levert forradalom tapasztalata áll. Kritikusai már a regény megjelenése után is kételkedtek abban, hogy a bevezető néhány Déryre kényszerített mondata jelölne meg a történet helyes olvasatát. Bori Imre arra hivatkozott, hogy az X.-ben érvényes szabadságfogalom valójában a szabadság klasszikus eszményének XX. századi devalválásával azonos.

A felidézett kép ezért a struktúrától függetlenül tükrözi a XX. századi társadalmak némely jellegzetességeit, elsősorban a sztálinista-kommunista politikai gyakorlatot. Ezt az álláspontot képviselte Egri Péter is, aki szerint X. társadalmának több vonása a sztálinizmus – ahogy ő nevezte: a szektarianizmus – új típusú elidegenedésére utal. Az X.-ben lefolytatott bírósági processzusok például a konstruált perekre emlékeztetnek, Ireneusz úr, a szegények nyakában lovagló gazdagok vezére pedig a zsarnokság képmutató etikáját fejtí ki, midőn a vezetők kiváltságait áldozatnak tünteti fel, a tömegektől viszont aszketikus önfeláldozást követel, minthogy „aki az életet szereti, nem lehet erkölcsös”. A szabadság és az igénytelenség elvének összekapcsolása, a valóság voluntarisztikus kezelése szintén a „szektariánus”, azaz kommunista politika tulajdonságai.

Mindehhez hozzátehetjük azt, hogy egyértelműen az 1956-os forradalom sorsára utal az az emlékezetes jelenet, amelynek során X. polgárai az ágyúk elé vonulnak, hogy a gyilkos erőszak áldozataivá váljanak. Ez a kép azt a történelmi pesszimizmust mutatja, amely az írókat a forradalom leverése után kerítette hatalmába.

A PARABOLÁTÓL A RIPORTREGÉNYIG ÉS TOVÁBB

Voltaképpen az ötvenes évek végéig, a hatvanas évek elejéig tartott az az időszak, amikor a magyar irodalom megpróbált valahogy számot vetni az 1956-os forradalommal, akár a hivatalos elvárások jegyében a hatalom oldalán mint az agitációs-propaganda eszközrendszere, akár óvatosan vitatkozva a hivatalos hatalommal, rejtegetve a maga mondanivalóját, utalásosan, példázatosan kifejezve a forradalom igazságait. Ezután következett az a korszak, amit legegyszerűbben a mentális elfojtások idejének nevezhetünk. A hatvanas évek elejétől kezdve egészen a nyolcvanas évekig ugyanis a forradalom emléke mintha eltűnt volna a magyar értelmiség gondolkodásából, következésképp a szépirodalom világából is.

Ezek a mentális elfojtások sok mindennel magyarázhatók. Enyhült a nyomás, véget értek a brutális megtorlások, ennek a jele volt az 1963-as amnesztia. Lassú gazdasági felemelkedés indult meg, és – különösen az értelmiségiek körében – mindinkább érezhető volt az élet-színvonal szerény javulása. Mindenekelőtt pedig az értelmiség meggyőződött arról, különösen az 1968-as „prágai tavasz” elfojtása után, hogy amúgy sem lehet megdönteni az úgynevezett „létező szocializmust”. Úgy látszott, hogy a szovjet típusú társadalmi rendszer hosszú távra berendezkedett Közép-Európában, és a nyugati hatalmak ezt a rendszert nem kívánják megrendíteni, ellenkezőleg, minden külpolitikai és emberi jogi retorikával ellentétben tulajdonképpen elfogadták az adott hatalmi realitásokat.

A forradalom emléke háttérbe szorult, a magyar értelmiség legnagyobb része egyszerűen nem kívánt emlékezni 1956-ra, nem kívánt számot vetni a forradalom eseményeivel és örökségével. Senki sem számított arra, hogy a magyar forradalom öröksége a politikai önazonosság kifejezésének és megalapozásának lehetőségeként még a mi életünkben ismét napirendre kerül.

Am az irodalom még a hallgatásnak ebben a korszakában is megpróbálta a maga lehetőségei szerint fenntartani a forradalom emlékét. Regénymotívumként ugyanis jelen volt a forradalom, és ha nem születtek is olyan művek, amelyek közvetlenül beszélték volna el a történetét, mégis sok olyan regény vagy beszámoló jött létre, amelyben föllelhetők voltak 1956 októberének emlékei és erkölcsi igazságai. Természetesen nem közvetlenül, nem a hagyományos valóságábrázolás eszközeivel, hanem egy utalásokkal és elvonatkoztatásokkal dolgozó regénypoétika eljárásainak segítségével. Minél elvonatkoztatottabb, példázatosabb volt a regény, annál szabadabban utalhatott 1956 eseményeire és erkölcsi igazságaira.

Mint Déry Tiborral kapcsolatban említettem, először az abszurd és parabolikus irodalom kifejezési rendszerében volt bizonyos mód arra, hogy valaki felidézze a forradalom emlékét. Ilyen példázatos társadalomfilozófiai regény volt Karinthy Ferenc *Epepéje*, amely egy abszurd világ ábrázolása révén képet rajzolhatott a magyar forradalomról. Abban a meg nem nevezett képtelen városban ugyanis, ahová a regény hőse téved, kitör, majd elbukik egy forradalom, és mindez emlékeztet a magyar eseményekre. Ez az ábrázolásmód azt is jelezte, hogy a forradalommal foglalkozó epikai alkotásnak nem lehet hőse maga a forradalmár. A hősnak itt egyértelműen a tanú és a szemlélő szerepe jutott, bizonyos mértékig a rezonőr szerep.

A forradalom emlékét utalásos módon felidéző regények általában olyan szituációkat állítanak elénk, ahol a regény hőse nem vesz részt a fegyveres harcban vagy a politikai szervezetek tevékenységében, inkább csak találkozik, érintkezik az eseményekkel. A forradalmár pozíciójából nem született és nem is születhetett regény, a szemlélő, a megfigyelő és az emlékező pozíciójából azonban igen. Szép példája ennek a pozícióválasztásnak Jókai Anna *Napok* című 1972-ben megjelent tudatregénye. Főhőse, Oláh Viktor maga is találkozik forradalommal, sőt élete végén, midőn visszatekintve lelkileg és erkölcsileg lezárja saját zaklatott törté-

netét, rádöbben arra, hogy legnagyobb élményét éppen a forradalmi napok jelentették, és sorsának igazságát a forradalom teljesíthette volna ki.

Hasonlóképpen a szemlélő és a rezonőr helyzetéből tekinti át a forradalom eseményeit Karinthy Ferenc 1982-ben közreadott regénye: a *Budapesti ősz*. Ez a mű már címében is egy régebbi Karinthy-regényre, a *Budapesti tavaszra* utalt, s párhuzamba lehet állítani a két regény cselekményének szerkezetét, narratív megformálását és a magyar társadalomról adott képét is. Mindkét regény epikai konstrukciója arra a felismerésre épül, hogy Európa keleti felében a politika végzetes módon határozza meg az emberi sorsok alakulását, s a történelem közvetlenül irányítja, mozgatja és dűlja fel az ember intim világát, érzelmi életét. A *Budapesti ősz* valamiképpen válasz a *Budapesti tavaszra*: ugyanannak a baloldali értelmiségi nemzedéknek a történetét mondja tovább, amelyről Karinthy Ferenc valamennyi műve beszél.

Ehhez a baloldali értelmiségi nemzedékhez tartozik, ha nem is emberi sorsa, de vállalt eszméi és politikai tájékozódása következtében Páhy Gyula, a *Budapesti ősz* nyugtalan vándora, aki sorra járja az októberi napok szinte valamennyi történelmi eseményének színhelyét a Bródy Sándor utcától a Köztársaság térig. Neki is az 1956-tal foglalkozó elbeszélő irodalom jellegzetes szemlélő, megfigyelő és kommentáló alakjai között van a helye. Mindenütt jelen van, mindent lát, az ő egyéniségén és tudatán átszűrve mutatja be Karinthy Ferenc a budapesti ősz mozgalmas és véres történetét.

A forradalom krónikáját voltaképpen Páhy Gyula rezonőri szemszögéből ismerhette meg az olvasó. Ebben a krónikában valóban rendre megjelennek a forradalom és szabadságharc emlékeztető eseményei: a Rádió ostroma, a Kossuth téri sortűz, a Corvin közben és a Kilián laktanyánál folyó harcok, a Köztársaság téri véres események, a szovjet csapatokkal kötött fegyverszünet, végül a második szovjet katonai beavatkozás. Kétségtelen, hogy a maga korában, midőn a módszeres kádárista propaganda és az országosan érvényesülő „elfojtásos” lelki mechanizmusok következtében főként az ifjabb nemzedékek szinte semmit sem tudtak a forradalom valóságos eseményeiről, ennek a krónikának ismeretközlő, felvilágosító szerepe juttott. A regény végén például olvasható volt Nagy Imre miniszterelnök nevezetes november 4-i rádiószózatának szövege, amely bejelentette a szovjet inváziót. Mindenki megítélhette tehát azt a hivatalosan terjesztett hazugságot, amely szerint a kormányfő külföldi, amerikai katonai beavatkozást kért, s e hazugság lelepleződése után véleményt formálhatott a hivatalos propagandáról.

A regény egészét mindazonáltal a történelmi hitelesség tekintetében is bírálat érte, természetesen csak az emigrációs sajtóban, ahol egyáltalán teret kaphatott az ilyen kritika. Így az Egyesült Államokban élő Sanders Iván Hiányos krónika című írásában (a Chicagóban megjelenő *Szivárvány* 1983. szeptemberi számában) mindenképpen jogosan jegyezte meg, hogy a szenttelen, rezonőri ábrázolásnak az a pozíciója, amelyet az író szándékosan (s talán önmagát és művét védve) választott, bizonyos mértékig eltorzítja a forradalmi események igazi történetét: „Nem a hitelességgel van baj, a regény tényanyaga csakugyan kikezdehetetlen, hanem annak elrendezésével, »adagolásával«, hangsúlyozásával, illetve háttérbe szorításával. Az író nemcsak arra ügyel szinte mániákusan, hogy adatai ellenőrizhetően pontosak legyenek, hanem arra is, hogy kiegyensúlyozottan, tárgyilagosan ábrázolja az eseményeket. S mert a tárgyilagosság gyakran szenttelenségbe siklik át, nem érezzük – nem érezhetjük – a regényben 56 októberének mélységét, magasztosságát, pátoszáát, félelmetességét.”

Igen, a történelmi krónikák hitelességéhez kétségtelenül hozzátartozik az események megítélése, a historikus állásfoglalás is, és ez Karinthy regényéből – nyilvánvalóan a politikai adottságok és kényszerűségek következtében, de bizonyos mértékig az írói egyéniség természeté miatt is – kimaradt. Más kérdés, és erre az emigrációs fogadtatás ugyancsak rámutatott,

hogy a regénynek vannak esztétikai fogyatékoságai is, a jellembrázolásnak azzal az árnyaltságával, amely Karinthy Ferenc néhány kiváló elbeszéléséből ismerős, ezúttal nem találkozunk. A *Budapesti Ősz* mindazonáltal az első olyan hazai írói krónika volt, amely legalább megkísérelte felidézni a forradalmi eseményeket. A hivatalos irodalompolitika elégedetlen is volt vele.

Mélyebben és eredetibb látásmóddal közelít az 1956-os forradalom világához Rónay György utolsó (1978-ban, az író halála után megjelent) regénye: *A párdúc és a gödölye*. Ez a regény az író végső tanúságtételeként is olvasható, a teljes írói üzenet megfogalmazásaként, amely egy gazdag emberi sors és írói pálya végső bölcsességét: kialakított erkölcsi világképét mutatja. Ha tetszik, „filozófiai” és „etikai” regény, mégsem száraz és elvont, egyáltalában nem téziszerű, ellenkezőleg: izgalmakban bővelkedő, mint a kor is, amelynek gyötrelmes krónikáját felidézte. A magyar történelem egy emberöltőnyi korszakáról olvasunk: a harmincas évek végétől a hatvanas évek végéig tartó három mozgalmas és kegyetlen évtized történetéről, pontosabban a korszak nagy emberi és erkölcsi konfliktusairól.

Rónay György egy nemzedék történelmi tapasztalatát dolgozta fel, elfogulatlanul nézett a múlt mélységes kútjába, s nagyfokú gondolati igényességgel vetett számot a helytállás és a mulasztás morális következményeivel.

A regény első számú hőse, Stoll Aurél törvényszéki bíró a Rákosi-korszak egyik politikai perekben gyakran szereplő vérbírójának az alakmása (annak idején tudni vélték, hogy a forradalom leverése után oly véres szerepet játszó Tutsek bíró volt a modellje). A bíró a hatalom utasításai szerint hozta meg ítéleteit, belső ellenkezéssel ugyan, de végrehajtotta a parancsot, kihirdette az előre elkészített ítéletet, és ezzel akasztófára küldött valakit, akit semmiféle bűn sem terhelt. Megfélemlítették: közönséges eszköznek bizonyult a zsarnokság kezében, előbb-utóbb neki is be kellett látnia, hogy a törvényesség hivatott védelmezőjéből a hatalmi önkény silány szolgája lett.

A bíró gondolkodását és magatartását az a logika irányította, amely a háborús regényekből és emlékiratokból volt ismerős, s amely annyi szenvedést okozott az emberiségnek. A „parancsra tettem” logikája ez, az a torz öngazolási rendszer, amely a megfélemlítés és a gyávaság ördögi körében juthat érvényre. A bíró is ennek egyik bűnös képviselője, egyszersmind áldozata volt, aki csak gyötrelmes számvetések után ébredhetett annak tudatára, hogy ez a hamis logika nem ment fel senkit sem a felelősség súlya alól.

A személyiség mélyebb világában megmozduló felelősségérzetet, az elszámolás még halovány igényét a bíró először 1956 véres őszén érzékeli. Szabadságáról hazatérve találkozik a tüntető budapestiekkel, látja az utcai harcokat, tudomást szerez a Parlament előtti vérengzésről. Tapasztalatai hatására úgy érzi: „valami döntő változás történt vele, egész életével: ami addig volt, menthetetlenül megszűnt, fonákjára fordult, a valóságosból átcsúszott a hihetetlenbe, ahol most már minden megtörténhet, s mindennek, ami történik, az ő számára titkos, egyelőre még megfeythetetlen jelentősége van. Jelzéseket kap, egyiket a másik után, csak még nem tudja, mi az értelmük, mit jeleznek; mi az, ami abban az irrealitásban, ahová az élete átbillent, kibontakozóban van, megállíthatatlanul valamilyen beteljesedés felé közeledik, csak éppen azt nem lehet még látni, mi bontakozik ki, mi lépked feléje és kerül hozzá percről percre érezhetőbb közelségbe. Egy mindenesetre bizonyos: a régi szabályok érvénye megszűnt, az élet megszokott törvényszerűségei hatályukat veszítették.”

Ez a váratlan és felzaklató élmény ébreszti fel benne a lelkiismeret-vizsgálat vágyát, amit azonban először elhárít magától, és csak később, már visszavonultságában felidézve a múltat döbben rá arra, hogy 1956 októberének drámai napjaiban vele is történt valami: „Hogy találkozott az utcán az Ítélet Angyalával, de a bűnbánatot elmulasztotta. Az Ítélet azonban nem

zúzta szét, csak lesújtotta a földre. Az Ítélet irgalmas volt hozzá, az irgalmatlanhoz, és haladékat adott neki a bűnbánatra. Most már érti. Most már készen áll rá, hogy az életét, mint egy férges gyümölcsöt, a tenyerére vegye, és átnyújtsa valakinek.”

VERSEKBEN ÉLŐ FORRADALOM

A hatvanas évek közepétől a nyolcvanas évek végéig igazából nem az elbeszélő próza, hanem a költészet tartotta fenn – a maga metaforikus nyelvén – a magyar forradalom emlékezetét. Olyan költőkre gondolok, mint idehaza Nagy László, Eörsi István, Tornai József, Kalász Márton, Obersovszky Gyula, Petri György, Ágh István, Bella István, Szepesi Attila, Utassy József, Nagy Gáspár, az emigrációban Faludy György, Fáy Ferenc, Tollas Tibor, Határ Győző, Siklós István, András Sándor, Gömöri György, Horváth Elemér, Makkai Ádám és mások. (A forradalom 35. évfordulóján *Ezerkilencszázötvenhat, te csillag* címmel terjedelmes antológiát szerkesztettem – Medvigy Endre segítségével – az 1956 emléket őrző költeményekből.)

Három költőre, illetve költői műre külön is szeretném felhívni a figyelmet. Nagy László, aki a második világháború után őszinte hittel és lelkesedéssel szegődött az új társadalom eszméihez, az ötvenes évek elején, bulgáriai ösztöndíjas tanulmányai végeztével hazatérve fedezte fel a magyar vidékre, a paraszti életre nehezedő elnyomást, és saját családjának, szülőfalujának rosszra fordult sorsát tapasztalva szállt szembe a Rákosi-rendszer önkényével és hazugságai-val. Az ötvenes években már az „írói ellenzék” soraiban kereste a politikai vagy legalább az erkölcsi fordulat lehetőségét. 1956 őszén lelkesen csatlakozott a forradalomhoz, majd a vereség után a gyász színeivel fejezte ki keserűségét. *Karácsony, fekete glória* című versében adott számot arról a személyes és közös fájdalomról, amit a forradalom veresége okozott: *Léleknek nem hozol békét / ó busa isteni angyal! / Vér-illatos a karácsonyfa, / – glória – / aggatva iszonyattal. // Foszforos tüzek emléke / perzsel, mint új pokolkör, / forog a város lángrozsában, / – glória – / csillagszóró ha fröcsköl. // Csillagig nő a halálfa, / ragyognak vér-zománcok / gömbjeid – szemem fájva zendül / – glória – / a holtak homlokához!*

A magyar líra fiatalabb – 1956-ban még diák- vagy gyermekkorú – nemzedékeinek érzésvilágát fejezték ki Petri György és Nagy Gáspár költeményei. Petri György, a hazai szamizdat-irodalom bizonyára legjelentékenyebb költője tizenhárom éves volt a forradalom idején, és később, amikor már lemondott arról, hogy művei hivatalos nyilvánosságot kapjanak, versek egész sorában idézte fel a forradalom és a kivégzett miniszterelnök, Nagy Imre emlékét. *A kis októberi forradalom 24. évfordulójára, Karácsony 56, A 301-es parcelláról*, valamint *Nagy Imréről* című verseiben szikár szavakkal, a forradalom eltipróit támadó szarkazmussal és hőseit idéző szeretettel beszélt 1956 szellemi és erkölcsi örökségéről. Nagy Imre emlékének áldozó versét a következőkkel zárta le: *De emlékezniünk szabad / a vonakodó, sértett, tétova férfit, / akibe mégis / főlészívároghatott / düh, káprázat, országos vakremény, / mikor arra ébredt / a város: lövik szét.*

Nagy Gáspár ugyancsak gyermekként, kilencévesen élte át a forradalom eseményeit. *Öröknyar: elmúltam 9 éves* című nagy politikai vihart kavaráó versében (1984 októberében) félreérthetetlenül utalt Nagy Imre vértanúhalálára, 1986-ban közreadott és politikai retorziókkal járó *A fiú naplójából* című versében pedig a forradalom emléke körül gerjesztett hivatalos hazugságokat utasította el, azokat a hazugságokat, amelyek 1956 emlékének besározásával próbálták (nem is egészen hatástalanul) kitorölni a nemzet emlékezetéből a forradalom eseményeit és eszményeit: *...és a csillagos estben ott susog immár harminc / égyűrtűjével a drága júdásfa: ezüstnyár rezeg / susog a homály követeinek útján s kitünteti őket / lehulló ezüst-*

tallérokkal érdemeik szerinti illőn... / ...és ha jön a nyúszítva támadó gyávaság / a rémület hó-
kuszpókusza? – akkor eljönnek ablakod / alá a szegényes alkuvasok vénei-iffai mint mindenre /
elszánt hittérítők s beárad a dögszag: a teletömött / gyomor békessége meg az ígéretekkel meg-
telt szemek / tócsafénye és fénytelen homálya...

1956 FELTÁMADÁSA

A történelem végül elhozta az 1956-os forradalom szépirodalmi ábrázolásának szabadságát is. A nyolcvanas évek második felében, midőn elsőnek éppen Magyarországon bekövetkezett a szellemi és politikai erjedés, és leomlottak a cenzúrának azok a korábban oly szilárdnak tűnő bástyái, amelyek az úgynevezett „három T-s” művelődéspolitikai szerkezetet rákényszerítették a szellemi életre, természetes módon kezdődött meg a magyar forradalom történelmileg is hitelesebb ábrázolása, amelynek igazából közvetlenül 1956 után kellett volna megkezdődnie. Lassanként bekövetkezett az ötvenhatos események nyilvános (és hivatalos) átértékelése, és Magyarországon is nyilvánvalóvá lett a forradalom világtörténeti jelentősége, az, amit a genfi emigrációban élő Molnár Miklós már közvetlenül a forradalom után „egy vereség diadalának” nevezett.

Írásomat azzal kezdtem, hogy a nagy történelmi események bemutatása nálunk általában két periódusban, kettős ritmusban történt meg: először a közvetlen eseményvilág ábrázolásának, később a történeti vizsgálódásnak, a megváltozott szemléletnek és a megszerzett történelmi távlatnak a jegyében. Az 1956-os forradalom irodalmi ábrázolása során ez a rend tulajdonképpen felbomlott: Déry elbeszélései és Rónay György regénye voltaképpen a második periódus feladatait vállalták és végezték el, vagyis az eseményeket, a tapasztalatokat próbálták értelmezni; Karinthy Ferenc történelmi regényriportja pedig inkább eseménytörténetet adott. Azok a regények, amelyek a nyolcvanas évek második felében tértek vissza a forradalom krónikájához, ugyancsak inkább eseménytörténetet, közvetlen beszámolót próbáltak nyújtani. Olyan könyvekre gondolok, mint Konrád György *Cinkos*, Szakonyi Károly *Bolond madár*, Szalay Károly *Párhuzamos viszonyok*, Simonffy András *Rozsda ősz*, Gergely Ágnes *Stációk* című – egyébként vallomásosan költői – regénye, és így tovább.

Már a kilencvenes évek végén került az olvasók elé Benedikty Tamás (Horváth Tamás) *Szuvenír* című kétkötetes regénye, amely a Corvin közti harcokról, a forradalom kitöréséről, majd leveréséről ad igen színes képet, miközben széles panorámán rajzolja meg az 1956-os események hőseinek, résztvevőinek emberi sorsát, azokat a személyes motívumokat, amelyek a fiatalokat a fegyveres harc vállalására készítették.

Külön jelentősége van Nádas Péter *Emlékiratok könyve* című, 1986-ban megjelent, átfogó művének. Ennek a regénynek közvetlenül nem tárgya a forradalmi napok története, csak motívumként, az elbeszélte nagyobb eseménysorozat egyik részeként van jelen a forradalom A temetések éve című fejezetben. Ugyanakkor talán ez az a regény, amely erkölcsileg teljesen azonosul a forradalom szellemi örökségével. Nádas egy olyan fiatal életét jeleníti meg, aki kommunista funkcionárius családból származik, de akit mégis magával ragadnak a másik oldal igazságai, a személyiségnek az a függetlensége, az emberi szolidaritásnak az az elemi ereje, amelyet a kommunista berendezkedés áldozatai és ellenfelei képviselnek. Azok az igazságok, amelyek az 1956-os forradalomban felemelkedtek és nyilvánvalóvá váltak. A regény egy fejezete felidézi az utcai tüntetéseket, majd a forradalom jeleneteit, s mindez azt fejezi ki, hogy az író belsőleg azonosult ezekkel az eseményekkel és a bennük részt vevő emberekkel.

A regény gyermek főhőse 1956 napjaiban ismeri fel azt, hogy igazán hol a helye, mit kell választania; és éppen saját családjával, az apja által képviselt politikával szemben ki is mondja a „forradalom” szót: „mert nem voltam se tájékozatlan, se érzéketlen, se ostoba, tudhattam és tudtam, hogy ez forradalom, benne vagyok, forradalom, amit az apám, ha itt lenne, látná, és tudtam azt is, ő nem lehetne itt, nem tudom hol lehet, valahol szegényszemre meg kell bújni, éppen ellenkezőképpen nevezne el nekem.

És attól, hogy e két egymás mellé rendelt szó, ilyen tisztán és pontosan megfordult a fejében, s rögtön eligazított az érzelmi különbségtevések és azonosítások eladdig rettenetesnek, fullasztónak, kilátástalannak érzett zűrzavarában, két olyan szó, melyek értelmét, súlyát, politikailag körülhatárolható jelentését persze éppen az ő beszélgetéseikből és vitáikból ismerhettem meg ilyen koravénon, de hangsúlyozom, abban a pillanatban, s számomra ez volt a forradalom, nem úgy jutott eszembe, nem úgy kölcsönöztem ki a szótárúkból, mint a politikai körvonalakkal rendelkező ellentétek fogalmi párosát, hanem a legszemélyesebben rám vonatkozott”. Úgy tudom, hogy az 1989-es Pozsgay Imre-féle híres terminológiai fordulat előtt ez volt az egyik olyan – az első nyilvánosság fórumán megjelent – könyv Magyarországon, amely 1956-ra a forradalom kifejezést alkalmazta.

A forradalom érintőleges ábrázolásának egy másik kiváló (mondhatnám: klasszikus) példája Otlík Géza 1993-ban sajtó alá rendezett műve: a *Buda*. Otlík nevezetes regénye, az *Iskola a határon* közel három és fél évtizeddel korábban került az olvasó elé, és megjelenését, valamint nemzetközi sikerét követve tudni lehetett, hogy írója a folytatáson dolgozik. A végül is az író halála után közreadott „második kötet” ugyanabból a világból építkezik, mint korábban a kőszegi katonai alreáliskola növendékeinek életét feldolgozó epikus mű, mégsem lehet pusztán folytatásnak tekinteni, minthogy nem egyszerűen folytatja a történetet, inkább összefoglalja és befejezi. Az új regény szerkezetét ugyanis nem az életrajzi (önéletrajzi) események kronologikus rendje szabja meg: Otlík olyan eseményeket, tapasztalatokat is felidéz, amelyeket a kőszegi iskolában élt át, ezenkívül beszámol a budai katonai főreáliskolában eltöltött újabb négy esztendő történetéről és hősei, Both Benedek, Medve Gábor, Szeredy Dénes, Hilbert Kornél és a többiek mozgalmas élettörténetéről is. A regény eseményei így a húszas évek elejétől a nyolcvanas évek közepéig ívelnek: több mint hatvan mozgalmas történelmi esztendőt fognak át.

A regény belső rendjét nem a kronológia, hanem annak a személyes és bensőséges világnak a felépítése szabja meg, amely a tapasztalatok, felismerések hatására a lélek benső övezeteiben, mondhatnám így is: a személyiség mélyvilágában kialakult. Ebben a tekintetben az írónak két alteregója van: a festő Both Benedek, aki mintegy rezonőrként kommentálja a felidézett múltbeli eseményeket, és az író Medve Gábor, aki inkább Otlík filozófiáját, mentalitását szóltatja meg.

A múlt, amit át kellett élni, és végül el kellett vele számolni, a XX. századi Magyarország múltja, ott rejlik benne a trianoni sérelemérzet, a háborús megpróbáltatások, a Rákosi-féle zsarnokság szörnyű lelki nyomása, a reménytelenség amiatt, hogy semmi sem akar jóra fordulni, s marad a kiszolgáltatottság, a tehetetlenség, a félelem. Legfeljebb egy-egy futó, ám annál maradandóbb emlék: egy régi sportverseny, egy megbízhatónak bizonyult barátság, egy költői szerelem emléke ad vigasztalást. És egy történelmi élmény: az 1956-os magyar forradalom több alkalommal is szóba kerülő, megrendítő eseménysorozata, ahogy Otlík mondja: „einstein-i világvárázslata”. „Október végén – válik hirtelen lelkersé az elbeszélés elégikus hangja – visszataláltunk a gyerekkorunkba. Én úgy jártam az utcákat, mint nyolc-tíz éves koromban. A város tündökölt a boldogságtól. Mindenkinnek volt hova hazamenni, egyszerre csak.” A magyar forradalom a *Buda* írója számára azt tanúsítja, hogy még van értelme az ilyen

szavaknak: szabadság, hazaszeretet, magyarság, emberi szolidaritás, önfeláldozás. 1956 emléke mozgatja meg azt az „ingoványt”, amely a szerencsétlen történelem és boldogtalan emberi létezés következményeként hatalmasodott el a lélek belső világában, a személyiség mélyebb rétegeiben.

A *Buda*, akárcsak korábban az *Iskola a határon*, az elégikus életérzés regénye, és ennek az elégikus visszatekintésnek, múltat idézésnek az 1956-os forradalom emlékeinek írói életre keltése a legforróbb pillanata. A magyar forradalmat Ottlik XX. századi történelmünk magaslati pontjaként szemléli, olyan kivételes történelmi csodaként tartja számon, amely vigasztalást és elégtételt adhat annyi kudarcért, mulasztásért. 1956 emléke ezzel a személyes számvetések, a külső szemlélő nézetéből készült krónikák és az abszurd történelembölcseleti parabolák világából a messze sugárzó erkölcsi példák és közösségi mítoszok magasába emelkedett: az egész nemzetnek a *Buda* írójához hasonlóan kellene róla gondolkodnia.

1956 emlékének legnagyobb szabású költői felidézése kétségtelenül Juhász Ferenc 1993-ban megjelent terjedelmes „lírai eposza”: a *Krisztus levétele a heresztről*. Juhász nem itt érintette először a maga ötvenhatos emlékeit, közvetlenül vagy áttételesen szerepet kaptak ezek az emlékek a *Babonák napja*, *csütörtök: amikor a legnehezebb* című költeményében, a *Halottak királya* című történelmi eposzában vagy a *Halott feketerigó* című önéletrajzi versfüzérében. A *Krisztus levétele* – hozzájuk képest – a számvetés könyve, az önvizsgálaté, egyszerűen válasz azoknak, akik heves szavakkal bírálták a költőt azért, mert a hatvanas évek közepétől közel került az Aczél György által képviselt irodalompolitikához. Juhász egy nyilatkozatában (*Magyar Hírlap*, 1992. november 14.) a következőket jelentette ki: „Az én válaszom az ítélezőknek ez a vers ... Ez az én ötvenhatom, mellyel nekem el kell számolnom. Ez az eposz nem eseménytörténet, nem politikatörténet, hanem inkább szenvedéstörténet, megváltástörténet, kudarc történet, tékozlástörténet. Vereség, halál, reménytelenség. Mindezeknek a szövedéke.”

Valóban, a *Krisztus levétele* nem történelmi tabló, jóllehet igen gazdagon jelennek meg szövedékében az 1956-os forradalom és szabadságharc emlékképei, hanem mitikus számvetés a forradalom tragédiáival, magának a történelemnek a tragikus voltával. Maga a kereszthalált halt Krisztus is a kinszenvedésekre ítél és magára hagyott emberiséget jelképezi. Juhász költői eposza a magyarság és az emberiség folyamatos pokoljárását idézi fel, és a költő világképe értelmében a történelem váratlanul érkező szabadító pillanatait, mint amilyen 1956 is volt, kudarcra vannak ítélve. Igaz, ezek a szabadító pillanatok mégis szükségesek ahhoz, hogy az ember el tudja viselni a történelem iszonyú terheit.

A magyar forradalomról nem kevés epikai beszámoló született. Ezek között igen sok olyan akad, amely konjunkturális érdekeket szolgált, természetesen 1989 előtt (az ötvenes évek végén) másfajta érdekeket, mint 1989 után. Ugyanakkor a forradalom és a szabadságharc nagyepikai feldolgozása, legalábbis abban az értelemben, ahogy Jókai regényei képet adtak 1848–1849-ről, Zilahy Lajos művei az első és Cseres Tibor nagyregénye a második világháborúról, valójában elmaradt. Úgy hiszem, ilyen nagyepikai feldolgozás már nem lesz, nem is lehet. A magyar forradalom története továbbra is feldolgozásra vár, írói feladatként áll a jelenben előttünk, hiszen manapság nagyon sokan beszélnek a forradalomról, de nagyon kevesen ismerik a forradalom igazi történetét. Ezért valóban itt az ideje annak, hogy a forradalom emlékét és örökségét a szépirodalom eszközeivel is birtokba vegyük, azonban ez talán már nem valamilyen nagyepikai alkotás, nem egy regényeposz nagy ívű szerkezetében történhet, hanem inkább az ismeretterjesztés, a tudományos kutatás, a publicisztika eszközeivel. (Ezért is népszerűbbek manapság a forradalom történetével foglalkozó *non-fiction* művek: dokumentumkötetek, riporteri nyomozások, személyes beszámolók.) 1956 története a magyar regény

világában valójában részletek és töredékek tükrében szemlélhető, és lehet, hogy továbbra is töredékesen marad fenn: bizonyára készülnek majd további töredékek is. Amit igazán meg kellene írni, az az, hogy miként lett történelmünkben töredékek halmaza, hogy miként lett a történelmi tudatunkból magából is töredék: hogy miként lett 1956-os emlékeinkből töredék. Ez lehet egy vérbeli posztmodern regényíró méltó feladata.